

Sperăm că afirmațiile noastre și varietatea temelor supuse atenției vor incita publicul, și în mod special studenții de la Facultățile de jurnalism, spre lecturarea acestei cărți, în care vor găsi răspunsuri la multe din întrebările rămase fără răspuns din perioada „epocii de aur” sau la neliniștile și îndoielile pe care ni le oferă actuala etapă de (prea)prelungită tranziție. În plus, vom beneficia și de o bibliografie bogată și actualizată.

NICOLAE FELECAN
Universitatea de Nord Baia Mare
Facultatea de Litere,
Baia Mare, str. Victoriei, nr. 76

Dictionarium valachico-latinum. Primul dicționar al limbii române. Studiu introductiv, ediție, indici și glosar de Gh. Chivu, Editura Academiei Române, București, 2008, 391 p.

Este un lucru îmbucurător că primul dicționar al limbii române, după încercări îndelungate, apare în sfârșit într-o ediție critică modernă, însoțită și de o reproducere anastatică integrală a textului original. *Dictionarium Valachico-Latinum* a fost publicat prima dată de către Grigore Crețu în revista „Tinerimea română” în anul 1898. După mai bine de un secol, în anul 2003, dicționarul a fost reeditat de către profesorul timișorean Francisc Király într-o ediție postumă: Mihai Halici-tatăl, *Dictionarium valachico-latinum [Anonymus Caransebesiensis]*. Ediție de Alexandru Metea, Maria Király, Editura First, Timișoara, 2003. Chiar dacă ediția lui Király era binevenită la timpul său, mai ales datorită faptului că ediția lui Crețu a devenit între timp nu numai învechită, dar și aproape inaccesibilă, totuși nu corespundea cerințelor unei ediții critice.

Ediția recentă a lui Gh. Chivu o putem numi în toate puterea cuvântului un eveniment editorial nu numai din punctul de vedere al filologiei române, dar și al celei maghiare, pentru că acest dicționar este un exemplu elocvent al colaborării culturale româno-maghiare din secolul al XVII-lea din Transilvania. În ultimii ani, interesul filologilor și lingviștilor români, precum și al celor străini (de exemplu Giuseppe Picillo, Daniele Pantaleoni, Maria Paladino, Teresa Ferro etc.) a crescut față de textele românești scrise în secolul al XVII-lea sub influența textelor religioase sau lexicografice maghiare, texte scrise în general cu litere latine și cu ortografie maghiară, dar și cu litere chirilice. Unele dintre aceste texte, mai ales dicționarele, au și fost editate deja. Mă gândesc în primul rând la *Lexicon Marsilianum* – un dicționar trilingv latin-maghiar-român de la sfârșitul secolului al XVII-lea – publicat de către Carlo Tagliavini în 1930, sau la dicționarul latin-român al lui Teodor Corbea, publicat nu de mult, în 2001, de către Alin-Mihai Gherman. Ambele dicționare au ca sursă dicționarul latin-maghiar și maghiar-latin al lui Albert Molnár Szenci (1574-1634), editat pentru prima dată în 1604, la Nürnberg. Din păcate însă, cărțile de cântece calvinești, care nu conțin numai cântece religioase și psalmi, ci și rugăciuni sau unele pasaje din diferite catechisme (cum ar fi cartea de cântece a lui Gergely Sándor Agyagfalvi, János Viski și István Istvánházy, sau cele 35 de poezii scrise în limba maghiară de către Mihai Halici-fiul), încă nu sunt editate, deși, după părerea mea, ar fi păcat să lăsăm ca aceste texte și aceste figuri să dispară din tradiția culturală română. Citind însă cele scrise de Gh. Chivu în prefața cărții recente, cum că acest volum este „o parte a unui important proiect de publicare a monumentelor scrisului vechi românesc”, am speranța că și aceste texte vor fi editate în curând.

În ciuda faptului că *Dictionarium valachico-latinum* a fost – de la descoperirea lui, din anul 1871, de către B. P. Hasdeu – unul dintre cele mai cercetate și examinate texte, totuși până la editarea recentă a textului nu s-au putut stabili unele date importante, cum ar fi data exactă a scrierii, persoana autorului, modelul folosit, istoria exactă a textului. Din studiul introductiv al lui Gh. Chivu aflăm, cu o probabilitate aproape totală răspunsurile la aceste întrebări. În primul rând, prin analiza filigranelor

dovedește că hârtia pe care este scris textul lexiconului se datează între 1640-1660. Cred că la o precizie mai mare în datarea textului nu putem ajunge. În al doilea rând, chiar dacă nu poate să stabilească exact cine ar fi fost autorul dicționarului, aduce argumente incontestabile în vederea emendării unei teze mai vechi, formulate ca ipoteză, dar ridicată la nivelul certitudinii de către Alexandru Horváth și Francisc Király, teză după care autorul dicționarului ar fi Mihai Halici-tatăl. Gh. Chivu folosește proba cea mai sigură: compară scrisul dicționarului cu manuscrisul lui Halici-tatăl. Din comparație se vede clar că este vorba despre două scrieri total diferite. Datorită faptului că în *Registrum librorum Michaelis Halicii de Căransebes*, întocmit ca anexă la testamentul lui Mihai Halici-fiul, scris la 31 octombrie 1674, se specifica clar că dicționarul respectiv era un autograf al lui Mihai Halici-tatăl (*vocabularium paterna manu scriptum*), prezenta variantă a dicționarului român-latin nu a fost scrisă de mâna lui Mihai Halici-tatăl. Știm că manuscrisele și cărțile familiei Halici după 1674 au rămas în posesia familiei Lutsch din Sibiu și că la cererea lui Petru Simon, nepotul lui Halici-fiul, s-a făcut un inventar al bibliotecii la anul 1702, la casa lui Michael Lutsch. După acest inventar, din cele 413 cărți și manuscrise cât conținea lista din 1674, au rămas doar 183, iar manuscrisele au dispărut cu totul. Deci și dicționarul scris cu mâna lui Halici-tatăl între 1674-1702 a dispărut din biblioteca familială. Concluzia bine fondată a lui Gh. Chivu este că *vocabularium*-ul autograf al lui Halici-tatăl nu are nicio legătură cu *Dictionarium valachico-latinum*, pe care călugărul franciscan Ioachim Botár putea să-l achiziționeze oriunde în sudul Transilvaniei (la Sibiu, la Orăștie sau la Caransebeș) cu ocazia călătoriei sale efectuate între 28 noiembrie și 16 decembrie 1742. În ceea ce privește traiectoria dicționarului, aș vrea să fac numai o mică observație. Pe pagina 20 și-a consemnat numele un anume Loncza Josika, probabil un cititor. Știm că familia Loncza era originară din Caransebeș. Un membru al familiei György Loncza (mai târziu Lonczay) a primit scrisoarea de înobilare de la principele Gábor Bethlen la 20 aprilie 1628. Tot în acest an, i-a vândut o casă lui Gheorghe Buitul, care vrea să înființeze o școală catolică la Caransebeș. În anul 1638, fiul său, Gergely Loncza, a intrat în ordinul iezuiților. Deși la 1644 era dat afară din ordin, i s-a permis să meargă ca dascăl în Moldova, de unde se va întoarce la Caransebeș și va ocupa funcția de dascăl la școala catolică a orașului. La anul 1653, prefectul misionar Luca Diodati, în raportul trimis Congregației De Propaganda Fide, scria pozitiv despre munca de învățător a lui Loncza (*molnar tonit beirni*). În plus, la Caransebeș familia Loncza era vecină cu familia Krécz (Crețu), din care un anume Ioan Crețu (Ioannes Krécz) era, după mărturia lui Mihai Halici-fiul, înrudit cu familia Halici. (Vezi, în acest sens: Antal Molnár, *Lehetetlen küldetés? Jezsuiták Erdély és felső-Magyarországon a 16-17-században* [Misiunea imposibilă? Iezuiții în Transilvania și Ungaria de Sus în secolele XVI-XVII], Budapest, L'Harmattan, 2008, p. 165-170.) Știm că, după ocuparea otomană a Caransebeșului (în 1658), familia Halici era nevoită să se mute la Aiud. Nu știm însă ce s-a întâmplat cu celelalte două familii, dar faptul că dicționarul a fost cu siguranță, cândva în mâna unui membru al familiei Loncza ne-ar putea explica și filiera catolică a transiterii dicționarului. Are dreptate însă Gh. Chivu arătând că cel mai renumit cărturar român catolic al vremii, Gheorghe Buitul, nu poate să fie autorul dicționarului, în primul rând datorită faptului că Buitul a murit la 10 septembrie 1635 la Caransebeș. Dar și descoperitorul dicționarului este un catolic. Ioachim Botár a avut o viață agitată. S-a născut în anul 1696 la Csikapolca (astăzi o parte a orașului Miercurea-Ciuc). Intră în ordinul franciscanilor în anul 1724, iar între 1741 și 1744 este *minister provincialis*, adică conducătorul franciscanilor ardeleni. A participat foarte activ la reorganizarea ordinului în Transilvania, călătorind mult și participând la fondarea sau revitalizarea bisericilor și mănăstirilor franciscane. A scris o lucrare despre cămătărie (rămasă în manuscris), iar în anul 1751, la Cluj, a editat programul de învățământ pentru școlile franciscane. Precis că, în timpul călătoriilor sale, a descoperit și dicționarul nostru. Lucruri mai sigure putem spune numai atunci când vom cunoaște mai bine relațiile comunităților românești catolice și calvinizante din zona Banatului, Hațegului și a Sibiului. (Despre Ioachim Botár, vezi la József György, *A ferencrendiek élete és működése Erdélyben* [Istoria franciscanilor din Transilvania], Cluj-Kolozsvár, 1930, p. 103-108, 220, 250, 309-310; Fortunát Boros, *Az erdélyi ferencrendiek* [Franciscanii din Transilvania], Cluj-Kolozsvár, 1927, p. 136, 246.)

În ceea ce privește modelul dicționarului, Gh. Chivu are dreptate când afirmă că sursa principală trebuie să fi fost una dintre edițiile dicționarului latin-maghiar și maghiar-latin al lui

Molnár Albert Szenci. Aș vrea să atrag atenția asupra unui fapt puțin cunoscut în literatura de specialitate română. Știm, de exemplu, că chiar principele Gábor Bethlen a prescriș ca în colegiul reformat fondat de către el la Alba-Iulia, în anul 1622, în fiecare an să fie admiși doi bursieri sași și români, ale căror cheltuieli de studii vor fi plătite de către principe („legalább két száz tartott növendék legyen és ugyanannyi román (valachi) vétessék be”. Edictul original nu se cunoaște, numai întărirea lui de către György Rákóczi al II-lea: Pál Török, *II. Rákóczi György ismeretlen iskola-törvénye*, în „Erdélyi Irodalmi Szemle”, 1927/1, p. 121 (118-125). Vezi și Vargha Zoltán, *A Gyulafehérvári Főiskola 1657-iki szabályzata*, Budapest, 1907, p. 26). Din păcate, odată cu ocuparea turcească a orașului Alba-Iulia matricolele școlii s-au ars, astfel că nu știm câți români au învățat în această perioadă la colegiu, dar din perioada 1662-1848 găsim nu puține nume românești (vezi Zsigmond Jakó-István Juhász, *A nagyenyedi diákok 1662-1848* [Elevii din Aiud], București, Editura Kriterion, 1976, p. 95-258).

Dar nu numai elevii români umblau la colegiul din Aiud. Avem date și despre faptul că unii profesori predau chiar limba română. Așa era, de exemplu, Pál Keresztúri (1604-1655?). Un exemplar al catechismului său, *Csecsemő keresztény*, 1638, era în posesia familiei Halici, și pe filele acestui volum s-au păstrat însemnările lui Halici-tatăl, precum și poeziile maghiare ale lui Halici-fiul. Despre acest Keresztúri scrie Miklós Bethlen în autobiografia sa următoarele: „S-a gândit la un moment dat că ar trebui să învățăm limbi străine, valaha, tăuta [slovaca], sau poloneza, turca, germana, franceza, dar nu toate deodată, ci una după alta. Mai întâi m-a pus să scriu o mie sau două mii de vorbe în *valahă*, la fel ca în latină, așa cum am arătat mai sus; am învățat pe cât știu, o dată de încercare, ca într-o zi să-mi însușesc șase sute de cuvinte sau chiar mai mult. Mai apoi îmi dădu timp numai pentru practica vorbirii, în puține săptămâni începui să pricep și să sporovăiesc în vreo trei sau patru limbi, el n-o știa pe nici una și era cu atâta mai de admirat pentru instrucția ce o făcea și pentru dexteritatea sa întru instrucție” (Nicolaie Bethlen, *Descrierea vieții sale de către el însuși*. În românește de Francisc Pap. Prefață de Camil Mureșan, Cluj-Napoca, Editura Casa Cărții de Știință, 2004, p. 78). Am subliniat pasajul de mai sus în text pentru că îl consider important din punctul nostru de vedere, datorită faptului că, asemenea dicționarului nostru, și Bethlen a făcut mai întâi o listă de cuvinte românești, iar după aceea a căutat echivalentul lor latin. Or, un glosar de o mie sau de două mii de cuvinte, cineva care nu are ca limbă maternă româna nu cred că ar fi fost în stare să facă fără vreun model. De aceea, consider că un dicționar român-latin circula deja în gimnaziul de la Alba Iulia în perioada în care Bethlen își făcea studiile acolo, adică între anii 1652-1657, intervalul de timp care este perfect de acord cu data scrierii stabilită de Gh. Chivu. Nu putem exclude faptul că modelul folosit de Bethlen a servit ca model și pentru *Dictionarium Valachico-Latinum*. Cred că aceste ipoteze pot fi întărite sau contestate numai prin adâncirea cercetărilor în ceea ce privește viața culturală românească din zona Caransebeșului și Lugojului la mijlocul secolului al XVII-lea.

În ceea ce privește transcrierea textului, pot să spun numai cuvinte de laudă, mai ales dacă o compar cu transcrierile anterioare (Crețu, Király).

În încheiere, aș vrea din nou să amintesc că dicționarul are o valoare nu numai lingvistică, dar și una culturală. Ca dovadă aș putea aminti următoarele cazuri: corespondentul latin al cuvântului *belușag* este *vanitas*. După cunoștințele mele, singura atestare a acestui cuvânt o găsim aici. Nici în dicționarul lui Corbea, nici în *Lexicon Marsilianum* nu figurează. Drăganu credea că este vorba despre un cuvânt de origine maghiară: „probabil din *bölség*, *böség*, care ne-a dat pe belșug” (N. Drăganu, *Mihail Halici. Contribuție la istoria culturală românească din sec. al XVII-lea*, în DR, IV, 1924-1926, p. 149). La această afirmație a lui Drăganu, Lajos Tamás a pus un semn de întrebare (exemplarul revistei „Dacoromania” care aparținea lui Tamás se află astăzi la Catedra de filologie română de la Universitatea ELTE din Budapesta), sugerând că el nu acceptă pe deplin această explicație. Și, într-adevăr, în *Etymologisches-historisches Wörterbuch der Ungarischen Elementen im Rumänischen* nu găsim cuvântul respectiv. Totuși, cred că Drăganu avea dreptate în ceea ce privește proveniența *belușag*-ului: eu cred că este vorba despre cuvântul maghiar *belső*, *belsőség* „interior, interioritate”, care avea și sensul de „gol, vid”, iar în dicționarul lui Szenci cuvântul *gol* (vid) este tradus ca *inanitas*, or, tot în dicționarul lui, *inanitas* este sinonimul lui *vanitas*. Tot în dicționarul lui Szenci găsim și explicația pentru traducerea cuvântului românesc *păgân* cu latinescul *ethnicus* și

gentilis, traducere pe care o regăsim și la Teodor Corbea. E interesantă și traducerea pe care o dă dicționarul pentru cunoscutul dans maghiar *hajdútánc* (*saltus hajdonicus*) ca *iepureasca*, denumire necunoscută până astăzi în alte izvoare. În limba română în general, acest dans este denumit *haidău*. Tot un sens aparte apare și în traducerea cuvântului maghiar *levente* cu latinescul *effeminatus* „feminin”. Acest sens al cuvântului maghiar n-a fost atestat până acum nicăieri. Substantivul *levente* (care nu este identic din punct de vedere etimologic cu numele *Levente*, atestat deja înaintea descălecatului maghiar la Constantin Porphyrogenetos, și care provine din verbul *lesz* „va fi”) este un împrumut din limba sârbă în limba maghiară. Prima atestare a cuvântului o avem din anul 1568, cu sensul „viteaz, cavaler, soldat, mercenar” sau chiar „pierde-vară, aventurier”, dar cu sensul lui *effeminatus* în sursele maghiare încă nu l-am întâlnit.

LEVENTE NAGY

*Eötvös Loránd Tudományegyetem
Budapest Egyetemi tér 1-3
Budapesta
Ungaria*

ANDREEA SOARE, *Reflexivul românesc. Sincronie și diacronie*, București, Editura Universității din București, 2010, 275 p.

Lucrarea Andreei Soare tratează o problemă controversată a gramaticii românești: categoria reflexivului.

Structurată în cinci capitole, urmate de considerații finale, două anexe și bibliografie, cercetarea are drept obiectiv „de a propune o modalitate de interpretare a reflexivului menită să înlăture problemele ridicate de varietatea formelor reflexive și de ambiguitatea care însoțește în multe situații ocurențele acestora” (p. 14).

Capitolul 1., intitulat *Descrierea și interpretarea reflexivului în gramatici românești și în alte studii de specialitate*, prezintă o abordare a categoriei reflexivului, așa cum apare ea descrisă în gramaticile și studiile românești vechi și moderne. Un loc aparte este acordat de către cercetătoare GALR, subliniind noutatea pe care aceasta o aduce în interpretarea reflexivului, anume excluderea acestuia „dintre valorile de diateză” (p. 52) și explicarea „prin eterogenitatea sintactică a acestuia în limba română și prin aceea că niciuna dintre ipostazele reflexivului nu manifestă trăsăturile definiției ale diatezei [...]” (p. 57). În continuare, Andreea Soare se apleacă asupra analizei studiilor ce tratează categoria diatezei, concluzionând: „categoria diatezei reprezintă, în momentul actual, un concept devenit necuprinzător” și pledând „pentru desființarea categoriei diatezei din gramatica limbii române” (p. 63). Desființarea diatezei nu echivalează, precizează autoarea, cu anularea sensurilor de „pasiv”, „reflexiv”, „reciproc”, „impersonal”; ele rămân funcționale, servind doar ca determinant pentru ceea ce Andreea Soare propune să poarte denumirea de *corp verbal* (corp verbal reflexiv – CVR –, corp verbal reflexiv-pasiv – CVRP –, corp verbal reciproc – CVRec –, corp verbal impersonal – CVI –) (p.63-65).

În capitolul 2., *Cadre teoretice de interpretare a reflexivului oferite de teoriile moderne*, atenția cercetătoarei se focalizează în special asupra studiilor străine ce discută problematica reflexivului din perspectiva teoriei cliticelor – pronominale și anaforice (Borer, Kayne, Zwicky, Van Riemsdijk, Dobrovie-Sorin, Roberge, Bouchard) –, a teoriei legării (Bouchard, Aoun, Koster, Manzini), a structurii semantico-pragmatice (Ducrot – Schaeffer, Brunot, Geniușiene, Fillmore, Comrie). Un spațiu destul de larg este acordat perspectivei tipologice a reflexivului prezentat în opoziție cu reciproc (Bhat, Lichtenberg, Vasilescu).

Capitolul 3., *Date privind istoria reflexivului românesc și a diatezelor*, se constituie într-un inventar al reflexivului (pronume și diateză) din perspectivă diacronică. Pornind de la indo-europeană,